

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО В ПАРАДИГМІ НАУК СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОГО ЦИКЛУ: ДО ПРОБЛЕМИ БІБЛІОТЕЧНОГО ДИСКУРСУ

Л.І.Бейліс

У статті розглядаються різні трактування поняття “дискурс” та порушується питання щодо доцільності використання поняття “бібліотечний дискурс” у вирішенні теоретичних та практичних проблем у бібліотекознавстві.

Ключові слова: бібліотекознавство, соціальні комунікації, дискурс, бібліотечний дискурс.

LIBRARIANSHIP IN THE PARADIGM OF THE SOCIO-COMMUNICATIVE CYCLE: ON THE LIBRARY DISCOURSE'S PROBLEM

Article examines different interpretations of the notion “discourse” and brings up for discussion the question which is concerned with expediency of using the notion “library discourse” in the solution of practical and theoretical library science problems.

Key words : “the library science”, “the librarianship”, “the social communications”, “the discourse”, “the library discourse”.

Як стверджує вчений-психолог, “логіка розвитку суспільних наук веде до того, що на їхніх кордонах із психологічними науками формується цілий “кущ” спеціальних наукових дисциплін і напрямів. Передусім це – соціальна психологія, а також щільно пов’язані з нею історична, екологічна, етнічна, юридична, політична психологія, психолінгвістика та психологія мистецтва [11, 3]”.

Так само і бібліотекознавство, як наука, поступово вбирає в себе здобутки психології, а окрім того, ще й соціології, семіотики, інших наук, які вивчають механізми створення і передачі інформації за допомогою знакових систем. Автор ґрунтовних досліджень із проблем соціальної комунікації Т.М. Дрідзе підкреслювала, що знакове спілкування слід розглядати як “цілісний (тобто, не розшматований “на сфери володіння” окремих дисциплін) об’єкт, один із факторів формування суспільної психології [4, 16]”.

Кожний окремий науковий напрям мусить вирішувати і окремий, властивий саме йому, комплекс теоретичних і практичних проблем. Тому соціально-комунікативний напрям у бібліотекознавстві, на наш погляд, повинен розглядати і вивчати таку низку питань:

- Основні види комунікативних зв’язків у бібліотеці та їхня характеристика з точки зору теорії дискурсу;
- Роль бібліотеки як суспільного комунікатора, “соціального феномена”, який забезпечує інформаційний зв’язок поколінь у просторі і часі;
- Вплив інформаційних запитів суспільства на формування інформаційних ресурсів;
- Реклама бібліотечних закладів та формування їхнього іміджу;
- Функціонування бібліотек у системі управлінських, наукових, бізнесових, виробничих, навчальних та інших суспільно значущих структурах;
- Продукування та трансляція професійних бібліотечних знань;
- Забезпечення високого рівня комунікаційних процесів шляхом підвищення професійних якостей і комунікативної компетентності бібліотекарів, створення комфортних умов для спілкування користувачів, доведення до них соціально значущої інформації, формування інформаційної культури користувачів, а також удосконалення форм розкриття фондів;
- Інтер’єр та екстер’єр бібліотеки у вербальних і невербальних знаках і символах;

- Інтелектуальна та культурно-просвітницька місія бібліотек у суспільстві.

Одним із ключових понять, що описує процес і механізм передачі інформації між суб'єктами шляхом породження, сприйняття, розуміння і подальшої інтерпретації тексту, є **дискурс**. Саме воно дозволяє зрозуміти передумови, за яких мовний акт, або комунікація між інформатором та інформантом, відбувається найбільш повно і без втрат та змістових перекручень.

Відомий лінгвіст Т.А. ван Дейк зазначає, що дискурс – це складна структура, яка характеризується певною єдністю. Факторами “глобальної” єдності є “топік, тема, загальний смисл, основний зміст [3, 41]”. Окремі типи дискурсів мають виражену схематичну структурну єдність (схема оповідна, схема логічного доведення тощо). Факторами єдності є також зв'язок між окремими елементами (“пропозиціями”) цієї структури. Вчений зазначає:

“Дискурс, у широкому розумінні слова, є складною єдністю мовної форми, значення і дії, яке могло б бути найліпшим чином охарактеризоване за допомогою поняття комунікативної події або комунікативного акту. Перевага такого розуміння полягає в тому, що дискурс... не обмежується рамками конкретного мовного висловлювання, тобто рамками тексту або самого діалогу... Той, хто говорить і слухає, їхні особисті та соціальні характеристики, інші аспекти соціальної ситуації, безумовно, належать до даної події. В цьому значенні бесіда, зібрання, слухання справи в суді, урок у класі, – всі вони можуть бути названі складними комунікативними подіями. Такі події можна далі розділяти на більш дрібні комунікативні акти, такі як оповідь у розмові, позов адвоката в суді, пояснення уроку вчителем у класі [3, 122]”.

Принциповим є те, що в контексті дискурсу тексти розглядаються не як мовні синтаксично оформлені одиниці, а як одиниці спілкування, при якому велику роль відіграють і зовнішні по відношенню до текстів фактори: воля до спілкування (інтенція), однакове розуміння косунікатором і реципієнтом умов спілкування і відповідних правил (офіційний прийом, дружня вечірка), при усному обміні – особливості інтонування, інверсії, лексичних купюр, добору лексики, невербальних форм спілкування (жестів та міміки).

З огляду на це, варто порушити питання щодо власне **бібліотечного дискурсу**: доцільності введення до наукового обігу цього поняття, а також щодо його структури та інших особливостей. Тут необхідно зробити низку термінологічних уточнень.

Доведеться погодитися з тим, що для бібліотек надзвичайно важливою формою комунікації є **спілкування читача з автором за посередництвом тексту**, що зашифрований у документі. Чи можна розглядати таке спілкування у дискурсному аспекті?

Тут є принципова відмінність: під час читання не створюється, не породжується текст. Здебільшого відпадають перелічені вище зовнішні фактори. Але залишаються проблеми сприйняття й інтерпретації тексту реципієнтом. Часова і просторова відірваність автора від читача, а також різниця у рівні знань, їхніх психолого-когнітивних відмінностей (зрештою, брак однаково трактованих понять) можуть призводити до утруднень у сприйнятті текстів. Для подолання цих труднощів історично склалися способи допомоги реципієнту. На рівні створення документа автором і видавництвом застосовуються друковані коментарі, примітки, пристатейна і прикнижкова бібліографія, передмови і післямови тощо. На рівні безпосереднього спілкування з користувачем – усні коментарі та довідки фахівців, викладачів, бібліотекарів. Бібліотеки формують необхідний (профільний або універсальний) довідково-енциклопедичний апарат. Такі дії впливають із засад дискурсу.

Разом із цим трапляються й інші трактування поняття **дискурс**. Зокрема, у статті Тат'яни Венедиктової “Между языком и дискурсом: кризис коммуникаций” [2] дискурс визначається так: “*строй научной речи или язык научной школы – специфический характер описания, обсуждения и структурирования материала, опосредованный иноязычным употреблением*”. Авторка зазначає: “*Так уж получилось, что модные сегодня гуманитарные дискурсы, хотя и содержат в своем составе российский компонент (формалисты, М. Бахтин, Ю. Лотман), по большей части “не наши”*”. Оформившись в західній академічній практиці за останні тридцять-сорок років, вони пропонуються

любим уважающим себя (опять-таки “не нашим”) университетом в качестве “дежурного меню” – новый историзм, психоаналитическая и рецептивная критика, гендерные, культурные, мультикультурные студии и т. д. Как язык анализа, искусственный рабочий метаязык, дискурс инструментален и “техничен”. Его, на первый взгляд, отпугивающая сложность (тяжелая артиллерия теоретических концептов) оборачивается, на второй, сравнительной общедоступностью. У дискурса нет тайны, есть только секрет — взаимоусловленный код, в который, предприняв познавательное усилие, может проникнуть любой новичок-аутсайдер. Демонстративную элитарность дискурса можно поэтому рассматривать как до некоторой степени кокетство, средство привлечь внимание, — немаловажное в условиях культурного пространства, устроенного на рыночный манер, где царит изменчивая мода и ни на день не прекращается конкурентная борьба интеллектуальных продуктов за “зримость”/заметность (*visibility*) и престиж... Владение новейшими дискурсами – предмет первой озабоченности аспиранта-гуманитария, что в Берлине, что в Питсбурге, независимо от конкретной области и темы исследования. Это элементарное требование современной профессиональной грамотности, соответствие которому обеспечивает эффективное участие в общем разговоре, возможность получить привлекательное место работы и успешно продвигаться на академическом рынке. Ученый без дискурса – все равно, что без языка”.

З усього цього випливає, що Т. Венедиктова розглядає дискурс як певну якість, що характеризує текст і є іманентною, внутрішньою по відношенню до нього. Оскільки поняття пов’язується нею з комунікаційними процесами в надрах певних наукових шкіл (а така звужена прив’язка сама по собі є безпідставною), можливо, було б точніше назвати такий його авторський зміст різновидом *арго*, яке характеризується характерною термінологією, слововживанням (“концептами”). Ніяк не можна погодитися з його іншомовною і, зокрема, з англomовною прив’язкою: такі підсистеми виникають у будь-якій мові. Прикладом може слугувати і сама стаття вченої: “На то, что перспективизм чреват дурной бесконечностью и не лишен привкуса цинизма, склонны пенять друг другу даже сами корифеи постструктуралистской учености”. У наведеному реченні для розуміння нефахівцями потребує коментарів майже кожне слово. Теорія дискурсу в його вихідному, класичному розумінні саме допомагає запобігати так званим “мовним невдачам”. У даному випадку це виключення зловживання надто суб’єктивними “концептами” або принаймні забезпечення їхнього однакового розуміння всіма суб’єктами спілкування. Викликає сумніви і протиставлення “дискурсів” і мови як однорівневих, хоч і різних за галуззю застосування і обсягом явищ. Поняття *дискурс* і *мова* лежать у різних площинах, які не протистоять одне одному, але мають точки перетину.

Утім, будемо виходити з того, що і таке трактування терміна *дискурс* існує (мабуть, є й інші), хоч як це не шкідливо для самого терміна. Тому в подальшому викладі вихідне для нас трактування дискурсу як багатоаспектного мовнокомунікативного явища визначимо умовним терміном *дискурс 1*, сприйняття надрукованого тексту – *дискурс 2*, локально прив’язану лексично-мовну систему – *дискурс 3*, розуміючи, що це суміжні, бо пов’язані з комунікацією, але неоднакові речі.

Розглядаючи бібліотеку як цілісну структуровану систему і користуючись класичною моделлю Ю. Столярова, спробуймо розглянути її з комунікативної точки зору.

Не вдаючись до існуючих у науковій літературі дискусій щодо всіх тонкощів і відтінків змісту терміна *документ*, зазначимо всіма визнані його атрибути: певним чином зашифрована інформація, закріплена в матеріальному об’єкті таким чином, що людина може її почуттєво сприймати для подальшого розшифрування та інтерпретації.

Як було, зокрема, показано Ю. Столяровим [13, 45] і М. Слободяником [12], окремі елементи структури бібліотеки як складної кількарівневої системи, знаходяться у безпосередніх зв’язках. Щодо цих елементів, Ю. Столяров виділяє 60 (12+24+24) “парних”, “потрійних” та “четверних” функціонально-структурних елементів, детально зупиняючись на найпростіших “парних” зв’язках. Наприклад: *документ – абонент, абонент – документ,*

бібліотекар – документ, документ – бібліотекар, абонент – бібліотекар, МТБ – абонент, абонент – МТБ, бібліотекар – абонент, абонент-бібліотекар, бібліотекар – МТБ, МТБ – документ, документ – МТБ, МТБ – бібліотекар. М.С. Слободяник дещо доповнює цей список, зокрема парою *бібліотекар – бібліотекар* [12].

Спробуємо на тому самому матеріалі вибірково відстежити характер зв'язків між основними елементами бібліотеки з точки зору дискурсу.

Документ – абонент. Тут може йтися про адресну націленість документа, закладену в нього автором і видавництвом (спрямованість на вік, коло інтересів, інформаційних потреб та естетичних уподобань, прихильність до певних літературних жанрів тощо). Ця інформація міститься як у вербальній формі (анотація, передмова-післямова, коментар), так і у невербальній (поліграфічне оформлення документа, художньо-ілюстративне вирішення тощо). Всі ці фактори покликані сформуванню в абонента бажання прочитати даний документ, тобто, інтенцію до сприйняття тексту, а також актуалізувати у свідомості абонента усвідомлення мети читання (прагматична або гедоністично-рекреаційна), а також відповідного душевного настрою, організації процесу читання. Такий комплекс окремими моментами вписується в *дискурс 1*, хоч, може, і не повною мірою.

Абонент – документ. Йдеться про сприйняття закарбованої в документі інформації читачем (реципієнтом). Ситуація вписується в поняття *дискурс 2*, із описаними вище застереженнями щодо можливої необхідності додаткових коментарів. Якщо ж справа торкається пошуку абонентом необхідного документа, то тут елементів мусить бути не менше трьох: у середину додається або *бібліотекар*, або *МТБ*.

МТБ – абонент. Така пара елементів описує надання інформації окремою деталлю інтер'єру (екстер'єру) читачу. Щоразу, коли перший елемент пари – неживий предмет (див. вище *документ – абонент*), треба розуміти, що інформація, яку він у собі несе, була якимось особливим, цільовим чином підготована для певної категорії абонентів. Це може бути виставка, оголошення, правила користування бібліотекою, інформаційно-соціальна зона бібліотеки тощо. Така ситуація близька до *дискурсу 1*, хоча породження тексту (інформації) тут не відбувається в безпосередньому спілкуванні. Коли йдеться про застосування електронної техніки, то тут ситуація є схожою, оскільки портали, сайти, файли цілеспрямовано і тематично готуються і мають відповідну мету. Особливість у тому, що інформація передається більш формалізовано, подекуди невербально і потребує володіння необхідними алгоритмами, тобто навичками роботи з комп'ютерами. Тут не обійдешся і без володіння особливою термінологією, тобто є підстава і для того, щоб згадати про *дискурс 3*.

Бібліотекар – абонент, абонент – бібліотекар. Здебільшого безпосереднє спілкування, пов'язане з *дискурсом 1*. Ця комунікативна бібліотечна система нині найбільше досліджена у працях І. Богданової і С. Єзової [1; 5-9]. Може бути згаданим і *дискурс 3*, коли бібліотекар у спілкуванні з абонентом вимушений користуватися необхідним професійним тезаурусом. Більш складні процеси описуються “троїстими” і “четвертними” елементними схемами.

Бібліотекар – бібліотекар. Ця схема пов'язана з розповсюдженням бібліотечної професійної інформації. Може стосуватися *дискурсу 1* (безпосереднє спілкування, написання методично-інструктивного документа), *дискурсу 2* (сприйняття та інтерпретація названого документа), *дискурсу 3* (активне застосування професійної термінології).

Таким чином, якщо погодитися з доцільністю існування поняття *бібліотечний дискурс*, можна констатувати, що він включає в себе комплекс різних складних комунікативно прив'язаних явищ, включаючи ті, що ми умовно означили як *дискурс 1*, *дискурс 2*, *дискурс 3*. Доцільність його існування вбачається в тому, що дискурсний підхід у *теоретичному плані* допомагає систематизації, узагальненню комунікаційних процесів у бібліотечному виробництві, конкретизації місця і значення бібліотек у системі соціально-комунікаційних зв'язків у суспільстві, розумінню соціальних наслідків їхньої діяльності, а у *практичному* – підвищенню якості бібліотечного обслуговування через вдосконалення механізмів, методологічної основи розповсюдження інформації.

Особливою проблемою є застосування в бібліотечному спілкуванні особливих кодів, штучних мов, класифікаційних та топологічних шифрів. Взагалі вони як самостійне явище не можуть розглядатися в контексті дискурсу, оскільки мусять бути однозначними і отже – не підлягають інтерпретації (в чому і полягає їхня сутність). У схемі *бібліотекар – бібліотекар* вони можуть існувати як однаково зрозумілі комунікатором і реципієнтом поняття (фрейми). А от у комунікаційних схемах, де задіяний абонент, наявність таких кодів утруднює обслуговування, оскільки абонент змушений виписувати незрозумілі символи, втрачаючи на цю нетворчу операцію час, зусилля і подекуди роблячи помилки. Перспективи полегшення цих труднощів, мабуть, слід шукати в подальшій автоматизації бібліотечних процесів.

Використана література

1. Богданова И.А. Библиотечный диалог и аспекты речевого общения / И.А.Богданова. – М. : Либерия. Библиоинформ. – 2006. – С. 90. – (сер. “Библиотекарь и время. XXI век”. – № 45)].
2. Венедиктова Т. Между языком и дискурсом: кризис коммуникаций / Т.Венедиктова // Сайт філологічного факультету Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова. Код доступу : <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/50/venedikt.html>.
3. Дейк ван Т.А. Язык. Понимание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации / Т.М.Дридзе ; АН СССР ; Ин-т социолог. Исследований. – М. : Наука. – 1984. – 268 с.
5. Езова С.А. Библиотечное общение как феномен исследования / С.А.Езова. – М., 2007. – 160 с.
6. Езова С.А. Грани библиотечного общения / С.А.Езова. – М., 2002. – 160 с.
7. Езова С.А. Диалог на равных / С.А.Езова // Библиополе. – 2005. – № 8. – С. 7-9.
8. Езова С.А. Коммуникационная компетенция библиотечного специалиста / С.А.Езова // Библиография. – 2006. – № 2. – С. 22-25.
9. Езова С.А. Культура общения библиотекарей / С.А.Езова. – М., 2004. – 144 с.
10. Караулов Ю.Н. От грамматики текста к когнитивной теории дискурса / Ю.Н.Караулов, В.В.Петров // Дейк ван Т.А. Язык. Понимание Коммуникация. – М. : Прогресс, 1989. – С. 8-9.
11. Ломов Б.В. Методические и теоретические проблемы психологии / Б.В.Ломов. – М. : Наука, 1984.
12. Слободяник М. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій / М.Слободяник ; НАН України. ЦНБ ім. В.І. Вернадського. – К. : Редакція журналу “Бібліотечний вісник”. – 1995. – 368 с.
13. Столяров Ю.Н. Библиотека: структурно-функциональный подход / Ю.Н.Столяров. – М. : Книга, 1981. – 255 с.